

ਵੀ.ਕੇ. ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਮੈਨਨ ਤੋਂ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਤਕ

—ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ

ਸੈਂਤੀ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ 6 ਅਕਤੂਬਰ 1974 ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕੈਬਨਿਟ ਮੰਤਰੀ ਵੀ.ਕੇ. ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਮੈਨਨ ਦੀ ਮੌਤ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਗਿਆਂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾ-ਮਾਤਰ ਥਾਂ ਹੀ ਮਿਲ ਸਕੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰੰਗਕਰਮੀ ਤੇ ਭਾਅ ਜੀ ਵਜੋਂ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਨਾਟਕਕਾਰ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅੰਤ ਸਮਾਂ ਵੀ ਮੀਡੀਆ ਨੂੰ ਝਕਾਨੀ ਦੇ ਕੇ ਤੁਰ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਅਖਬਾਰ ਤਾਂ ਚੁੱਪ ਸਨ ਪਰ ਟੈਲੀਫੋਨ ਤੇ ਮੋਬਾਇਲ ਇਸ ਦੁਖਦਾਈ ਸਮਾਚਾਰ ਨੂੰ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਖਾਸ ਕਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖੂੰਜੇ-ਖੂੰਜੇ ਤਕ ਲੈ ਗਏ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਦੇ ਉਹ ਸੀਨੀਅਰ ਫੈਲੋ ਸਨ, ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਪ੍ਰੀਤਨਗਰ ਰਾਹੀਂ ਪਹੁੰਚੀ। ਮੈਨੂੰ ਆਦੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇਹ ਲਈ ਫੁੱਲਮਾਲਾ ਤੇ ਦੋਸ਼ਾਲਾ ਖਰੀਦ ਕੇ ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸਭਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਾਂ। ਸਾਡੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤਕ ਭਾਅ ਜੀ ਦੇ ਸਨੇਹੀਆਂ ਤੇ ਮੱਦਾਹਾਂ ਦੀ ਏਨੀ ਭੀੜ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਕਿ 'ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਅਮਰ ਰਹੇ' ਦੇ ਨਾਅਰਿਆਂ ਨੇ ਅਸਮਾਨ ਗੂੰਜਾ ਛੱਡਿਆ ਸੀ। ਫੁੱਲ ਮਾਲਾਵਾਂ, ਦੁਸ਼ਾਲੇ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਫੁੱਲ ਲੈ ਕੇ ਪਹੁੰਚਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸਾਥੋਂ ਬਿਨਾਂ ਖੱਬੀ ਸੋਚ ਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਨਾਟਕਕਾਰੀ ਨੂੰ ਪਰਨਾਏ ਅਨੇਕਾਂ ਟੋਲੇ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਮੌਸਮ ਚੰਗਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਆਖਰੀ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮੁੜਕੇ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋ ਹਰ ਪਾਸੇ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। 'ਭਾ ਜੀ! ਤੇਰੀ ਸੋਚ 'ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿਆਂਗੇ ਠੋਕ ਕੇ' ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਵਿਚ 'ਭਾਅ ਜੀ ਸਾਡੇ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਗਏ, ਭਾਅ ਜੀ ਸਾਡੇ ਦਿਲਾਂ 'ਚ ਨੇ' ਦੇ ਮੋਹ ਭਿੱਜੇ ਵਾਕ ਹਰ ਇਕ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਉੱਤੇ ਸਨ। ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਏਦਾਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡਾ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਨਾਟਕਕਾਰ ਨਾ ਤਾਂ ਕਿਧਰੇ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਕੇਵਲ ਧਾਲੀਵਾਲ ਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਵਿਚ ਬੇਵੱਸ ਹੋਏ ਜਾਪਦੇ ਸਨ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ, ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਪੰਨੇ ਗੁਰਸ਼ਰਨ

ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ, ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚਲੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਬੋਲਾਂ, ਜੁਝਣ ਵਾਲੇ ਪਲਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਮਿੱਤਰ-ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਟੂਕਾਂ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਪਏ ਸਨ। ਏਨੀ ਕਵਰੇਜ਼ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਮੈਨਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲੀ। ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਮੇਰੇ ਹਾਣੀ ਮੇਰੇ ਇਸ ਕਥਨ ਦੇ ਗਵਾਹ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਨੁਕਤੇ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਲਈ ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਕੇਵਲ ਸਮਾਚਾਰ ਪੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਚੁਣਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਦੋਂ ਟੀ.ਵੀ. ਚੈਨਲ ਅੱਜ ਜਿੰਨੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੁੰਦੇ। ਮੈਂ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਏਨੇ ਮੋਹ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤੇ ਰੱਖਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਵਿਚ ਭਾਅ ਜੀ ਦਾ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਲੈਣਾ ਤੇ ਜੁਝਾਰੂ ਬਿਰਤੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋਣਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਲੋਕ ਨਾਇਕ ਬਣਲ ਲਈ ਇਹ ਗੁਣ ਸਦਾ ਹੀ ਉੱਤਮ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਮਿੱਤ ਰੱਖੇ ਗਏ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਸਮਾਰੋਹ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਵੀ ਇਹੀ ਸੀ ਤੇ ਹੁਸੈਨੀਵਾਲਾ ਵਿਖੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੁੱਲ ਜਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਲੂਸ ਦਾ ਵੀ। ਹੁਣ ਮਾਲਵੇ ਵਾਲੇ 9 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਕੁੱਸਾ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਵੱਖਰਾ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਸਮਾਰੋਹ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਦੋ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਤੁਰਨ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਵਕਤ, ਸਥਾਨ ਤੇ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਕੇ ਸੂਚਕਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ। ਫ਼ੈਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਫ਼ੈਜ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਣੇ ਹੋਣ ਤਾਂ :—

*ਬੜਾ ਹੈ ਦਰਦ ਕਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਯੇ ਦਿਲ ਗਰੀਬ ਸਹੀ
ਤੁਮਹਾਰੇ ਨਾਮ ਪੇ ਆਏਂਗੇ ਗਮਗਸਾਰ ਚਲੇ*